

PER FUGLUM

Allierte eller rivaler? Avholds- og arbeiderbevegelsen i Arbeiderpartiets gjennombruddstid¹

Avholdsbevegelsen var ved inngangen til 1900-tallet en veteran blant de norske folkerørslene. Den første foreningen mot brennevinsdrikk var blitt opprettet så tidlig som i 1836, og i 1859 var den første foreningen for totalt avhold fra all alkoholig drikk blitt stiftet i Stavanger på initiativ av kvekeren Asbjørn Kloster. Totalavholdsbevegelsen hadde fått sitt tallmessige gjennombrudd i 1880-årene, og i tiden mellom 1905 og 1914 var den kommet inn i en ny periode med ubrutt ekspansjon. Medlemsstatistikken hadde vist en forbigående stagnasjon i tiden omkring århundreskiftet, men i 1902 begynte en ny veksttid som skulle fortsette helt til den tallmessige oppslutningen kulminerte omkring slutten av første verdenskrig.

Veksttid

De to største organisasjonene, Det Norske Totalafholdsselskab (DNT) og Den Internasjonale Godtemplarorden (IOGT) hadde i 1905 til sammen 176 000 medlemmer fordelt på nærmere 2000 lag og losjer. Deretter fulgte Den Norske Godtemplarorden (DNGTO) med 6000 og Norske Kvinders Totalafholdsselskab (NKTS) med 4500 medlemmer. Medlemstallet i samtlige regulære organisasjoner kan i 1905 ha ligget på ca. 185-190 000. I tillegg kom de kirkesamfunn utenfor statskirken hvis medlemmer var forpliktet til totalavhold, eller som iallfall ble forventet å være totalister.

I årene som fulgte fortsatte «avholds-

Bildet til venstre: «Fra socialismøtet paa Hamar. Jeppesen slog et kraftigt slag og seirede over Forbudsdjævelen. Men - ret som den er der, saa er den der ikke, saa er den der dog allikevel.» Tegning av Jens R. Nilssen i Hvepsen, 1909.

På Arbeiderpartiets landsmøte på Hamar i 1909 foreslo Martin Tranmæl, «En innskærning av drikke-trafikken med total fjærnelse som maal». Carl Jeppesen erklærte at «Hvis forbud vedtoges, saa måtte han gaa av som redaktør av Social-Demokraten og nedlægge alle tillidshverv i partiet og gaa ut av dette». Under den påfølgende votering ble Tranmæls forslag forkastet med 147 mot 103 stemmer.

hæren» å vokse i omfang og styrke. Ifølge Statistisk sentralbyrås oversikt for 1913 var det da 247 500 organiserte avholdsfolk, men sannsynligvis har antallet av reelt praktiserende totalister ligget vesentlig høyere. En kan trygt regne med at andelen i tiden omkring første verdenskrig har ligget på godt over en tiendedel av landets samlede befolkning. Avholdsorganisasjonene hadde et ikke ubetydelig kvinneoverskudd. Av medlemmene i de fire største organisasjonene (DNT, IOGT, DNGTO og NKTS) var ifølge oppgavene for 1905 34,8% menn, 40,1% kvinner og 25,1% barn under 15 år.

Den geografiske fordelingen av medlemsmassen var påfallende ujevn. Romsdals amt hadde i 1913 den høyeste andelen av avholdsfolk (22,2%). Deretter fulgte Nordre Bergenhus med 20,7%. Vest- og Sørvestlandet fremviste også ellers relativt høye andeler, men noen absolutt vestnorsk dominans var det ikke tale om. Bl.a. kom begge trønderamtene også høyt opp på listen: Nordre Trondhjem lå som nr. 3 (16,2%) og Søndre Trondhjem som nr. 5 (14,6%). Det er et forhold som ikke er uten interesse dersom en vil forklare den rolle enkelte trøndere kom til å spille som spydspisser for avholdstanken innen arbeiderbevegelsen. På den annen side hadde det sentrale østlandsområdet eksepsjonelt lave andeler av organiserte totalister. Akershus lå på bunnen med 3,7%, deretter fulgte Kristiania (4,7%) og Hedemarken (5,2%).

I samme periode foregikk en videre utbygging av avholdsbevegelsens organisatoriske apparat, av dens tilbud om kulturelle aktiviteter, av dens presse og av dens opplysningsarbeid for øvrig.

Tallet på lønte og ulønte medarbeidere vokste, og bevegelsen ble alt mer profesjonelt drevet ut fra tidens målestokk. Til denne utviklingen bidro et effektivt samarbeid mellom organisasjonene og de frikirker som valgte å solidariser seg med dem. Samarbeidet kom inn i en ny fase ved årsskiftet 1905/06 med opprettelsen av Avholdsfolkets Landsnevnd og Landsting og av Avholdspartiet. Også en rekke personer med tilknytning til arbeiderbevegelsen engasjerte seg aktivt i disse samarbeidsorganene sentralt og lokalt.

Ikke minst når det gjaldt politisk innflytelse sto avholdsbevegelsen på høyden i tiden mellom 1905 og slutten av første verdenskrig. Det skyldtes ikke bare avholdsfolkets tallmessige styrke og evne til samarbeid, men også den nye valgordningen med énmannskretser som for første gang ble anvendt ved stortingsvalget i 1906. At et nytt valg måtte gjennomføres dersom ingen kandidat fikk flertall i første valgomgang bidro til å styrke særgruppene muligheter for påvirkning og representasjon. Historikere og statsvitere er enige om å se på perioden da denne valgordningen ble praktisert som et eldorado for de organiserte pressgruppene. Avholdsinteressene var ikke alene om å profitere på ordningen, men var den grupperingen som mest effektivt forsto å dra nytte av mulighetene som åpnet seg. Antallet av organiserte totalister på Stortinget økte til de etter valget i 1915, for første og eneste gang, kom til å utgjøre et flertall av representantene.

Den organiserte arbeiderbevegelsen var i samme periode inne i en tilsvarende periode av vekst, av optimisme og av økt innflytelse i samfunnslivet. Når det

gjaldt Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon (AFL), økte medlemstallet fra 1900 til 1907 fra 4 842 til 39 070. Bare i årene 1905-07 ble medlemstallet firedoblet. Ved utgangen av 1914 var medlemstallet i AFL kommet opp i over 67 000.

Også Arbeiderpartiet fikk år for år betydelig tilvekst av medlemmer. I løpet av årene fra 1900 til 1914 økte medlemstallet fra ca. 10 000 til over 50 000. I 1906 fikk partiet 10 representanter på Stortinget og oppnådde 16 % av stemmene. I 1909 var de tilsvarende tallene 11 og 20,4% og i 1912 19 og 32,1%.² I noen av de største byene var DNA allerede blitt en maktfaktor av rang. Så tidlig som i 1903 vant det mer enn en fjerdepart av stemmene i byene Kristiania, Drammen og Trondheim og oppnådde 17,5% av stemmene i samtlige byer. Også når det gjaldt kommunepolitikken ble sterke maktposisjoner bygd opp i en rekke byer og industritettsteder.

I tillegg til dette kom de faglige og politiske sammenslutninger som samarbeidet med Venstre og som sto tilsluttet organisasjonen De forenede norske Arbeidersamfund (fra 1911 Arbeiderdemokratene). Avholdstanken sto spesielt sterkt i denne ikke-sosialistiske delen av norsk arbeiderbevegelse.

Arbeiderpartiets representasjon på Stortinget ville i denne perioden ha blitt av en ganske annen størrelsesorden med en mer rettferdig valgordning. Ordningen med énmanskretser og mulighet for omvalg favoriserte det til enhver tid største partiet eller den sterkeste partigrupperingen. Derimot virket den i disfavør av mindre uavhengige partier, noe fremfor alt DNA lærte av bitter erfaring. Når avholdsfolket klarte seg så mye bedre, hang det sammen

med at de opererte innenfor rammene av de regulære partiene, men samtidig i betydelig utstrekning var villige til å svikte sin partiloyalitet dersom deres krav ikke ble imøtekommet. Det var særlig Venstre som slik ble presset og lot seg presse. Avholdsfolk innen Arbeiderpartiet lot i langt mindre grad sin stemmegivning bestemme av denne ene sak.

Unionsoppløsningen i 1905 markerte også et indrepolitisk tidsskifte. Oppmerksomheten kunne i høyere grad enn tidligere rettes mot de presserende oppgavene som foresto i et samfunn i rask endring. Det var fremfor alt den nye bølgen av industrialisering, av urbanisering og av kommunikasjonsutbygging som preget samfunnsbildet og anga retningen for samfunnsdebatten. Alkoholpolitikken var ikke noe sentralt tema i tidens politiske debatt, iallfall ikke dersom en sammenligner med forbudsstriden i første del av mellomkrigsperioden. Likevel ble spørsmålet tillagt betydelig vekt, både innad i partiene og blant velgerne. Det skyldtes for en del avholdsorganisasjonenes vekst og de offensive signalene fra bevegelsens ledere. Trekk i tiden bidro dessuten til å aktualisere dette aspektet ved norsk sosialpolitikk. Alkoholproblemene økte neppe i denne perioden, snarere omvendt totalt vurdert. Men i deler av samfunnet, som blant anleggsarbeiderne og i byenes og tettstedenes arbeiderstrøk, antok misbruk av alkohol omfang og former som kalte på aktiv sosialreformatorisk innsats.

To fremadstormende folkebevegelser økte i styrke, og offensive strategier vant overtaket i dem begge. Bevegelsene hadde mange felles tilhengere. De så

likt på viktige ting, men det var også mye som skilte. Hvordan ville forholdet mellom dem arte seg i årene fremover? Ville de opptre som allierte - eller som motparter?

Hva som forente, og hva som skilte

«Afholdsbevægelsen og arbeiderbevægelsen er to mægtige faktorer i fællesskab, som skal rykke det onde op med rod og udrydde den sociale nød.»

Slik lød en resolusjon vedtatt av Totalisternes Fællesutvalg i Sarpsborg i 1902. I Sarpsborg hadde det utviklet seg

En av nøkkelpersonene i arbeiderbevægelsen i Sarpsborg var IOGT-mannen Ludvig Enge. Han representerte byen på flere storting og var en nær venn og arbeidskamerat av Oscar Torp.

nære og gode relasjoner mellom avholdsfolk og arbeiderledere, og de to bevegelsene hadde i denne byen et betydelig antall felles medlemmer. Heller ikke her forlöp samarbeidet friksjonsfritt, men problemene var likevel mindre enn de aller fleste stedene rundt om i landet. En nøkkelperson i arbeiderbevægelsen i Sarpsborg var Ludvig Enge, som representerte byen på flere storting, og som bli skulle dens ordfører og senere dens borgermester. Enge ble, skriver Egil Helle i sin biografi, Oscar Torps «politiske læremester i viktige ungdomsår og en god venn gjennom livet». De to var kolleger ved byens elektrisitetsverk, og begge var aktive IOGT-ere.³

Det var to mektige og offensive folkerørsler som nå tok mål av hverandre. Avholds- og arbeiderbevægelsen var på samme tid samarbeidspartnere og konkurrenter. Viktige vurderinger og målsettinger førte dem sammen, men det var også mye som skilte - i livssyn og samfunnsoppfatning og ikke minst når det gjaldt partipolitisk lojalitet.

Rundt om i lokalsamfunnene kom de to bevegelsene i nærkontakt med hverandre. Spesielt i de større byene hadde de et likeartet rekrutteringsgrunnlag og søkte sin basis i folkets brede lag. Avholdsbevægelsens ledere pekte ofte på den brede, folkelige rekrutteringen til bevegelsen. Den var, hevdet de i sin agitasjon, en virkelig og ekte folkereising som ble båret fram av jevne mennesker, mens overklassen sviktet. Sven Aarrestad kom ofte med en slik sosial appell i sine agitasjonstaler, som da han i 1913 i et tilbakeblikk kom inn på den første samlagsavstemningen i Bergen: «Arbeiderne og deres hustruer møtte talrig

frem, intelligensens folk sitter hjemme.» Aarrestad minnet ved samme anledning om at tidligere hadde ikke småfolket deltatt i særlig grad i avholdsarbeidet. Det var overklassen som hadde ledet arbeidet. «Men nu, da folkets brede lag er kommet med, da de vadmelklædte og de med træskoene kommer trampende i flok og følge og roper: 'Væk med Brændevinet! Væk med al rusdrik!' nu er størsteparten av overklassen væk. Nu er de ikke med længere.»⁴

Det var langt mellom akademikerne og embetsmennene i de to bevegelsene, og forretningsmenn, industriledere og skipsredere glimret stort sett ved sitt fravær. Avholdsfolkene levde, hevdet Scharffenberg, «som et litet folk i fiendeland. De har stort set hele overklassen imot sig.»⁵ På den annen side holdt det laveste sosiale skiktet seg av gode grunner helst unna de aktiviteter vi her er opptatt av, som fra organisert foreningsliv overhodet. Grunnfjellet i avholds- og arbeiderbevegelsen i byer og bymessige strøk besto av menn og kvinner fra den lavere middelklassen og fra den solidere og oppadstrebbende delen av håndverker- og arbeidermiljøene. Listene over styremedlemmer domineres av lavere funksjonærer og lærere, av butikkbetjenter og småkjøpmenn, av teknikere, håndverkere og arbeidere med fast arbeidssted og en eller annen form for spesialkompetanse. Rundt om i bygde-Norge var forskjellene større, der rekrutterte totalistene medlemmer med større suksess enn sosialistene blant bønder, fiskere og andre tilknyttet primærnæringene.

Avholdsfolket sto sterkest på Vest- og Sørlandet, i deler av landet der den

organiserte arbeiderbevegelsen foreløpig i liten grad hadde maktet å vinne innpass (unntak må her gjøres for byene, spesielt for større byer som Bergen og Stavanger, samt for de tettstedene som var oppstått i forbindelse med industrialiseringen). I det sentrale østlandsområdet og spesielt i Kristiania var forholdet motsatt. Her var arbeiderbevegelsen for en storebror å regne i forhold til avholdsbevegelsen som kjempet i motvind. Østfold, Telemark og Trøndelag var derimot preget av en tilnærmet balanse mellom de to folkebevegelsene.

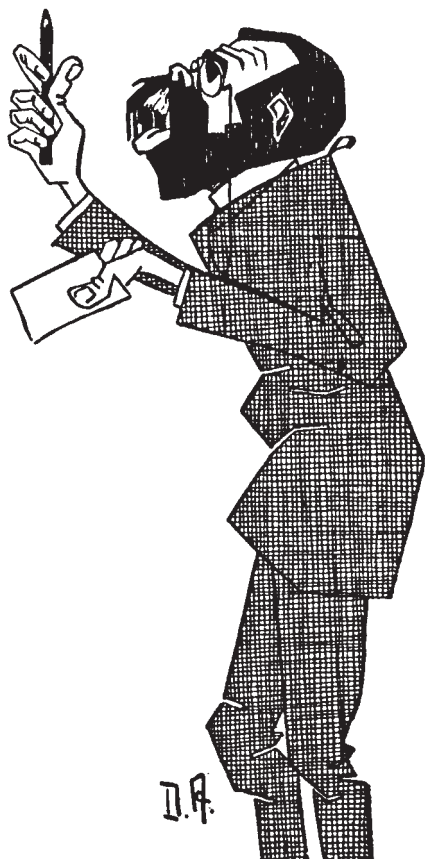
Frihet til å yte og ikke til å nyte

Ordet frihet var et nøkkelbegrep i tidens politiske agitasjon og kulturdebatt. Det frie, selvstendige menneske som trakk opp retningslinjene for sitt eget liv og fattet sine beslutninger ut fra egen, uavhengig vurdering var idealbildet som ble holdt fram av talsmenn for de forskjellige politiske, humanitære og religiøse bevegelsene. Men hva forsto en med frihet, hvordan skulle den oppnås, og hvilke rammer burde trekkes opp for den enkeltes utøvelse av sin personlige selvvråderett? I synet på dette skiltes ofte veiene, dengang som i dag.

Den uavhengige sosialisten Johan Scharffenberg viet mye av sin tid og sitt forfatterskap til å gruble over frihetsproblematikken og over nytelsens funksjon i menneske- og kulturlivet.

Hans konklusjon var denne:

Mennesket er kun frit, saalænge det er sig selv. I abnorm sindstilstand er et menneske ufrit. Af disse to sætninger følger logisk, at kravet paa personlig frihet retmæssig kun kan gjøres gjældende inden det normale be-

Johan Scharffenberg var godt voksen før han tok standpunkt i alkoholspørsmålet. Som ganske ung kunne han ta et enkelt glass vin i lystig lag, men som han selv formulerte det ville han aldri drikke mer enn at han «kunde løse en matematikoppgave baggefter».

vidsthetslivets omraade... Saalænge den centrale alkoholvirkning paa storhjærnen varer, er vedkommende ikke fuldt ud sig selv, ikke fuldt ud normal. Allerede den letteste alkoholpaavirkning, den høitpriste og høitelskede 'animerte stemning' er en forfalskning af vedkommendes sande væsen...Vi staar her ved den dybeste personlige grund til totalaf-

hold: pligten til at være sig selv eller, som det i almindelighed heder: at være sand.

Sitatet gir på pregnant vis uttrykk for det individuelle resonnementet som var et så viktig og karakteristisk innslag i Scharffenbergs og hans meningsfellers begrunnelse for avholdsstandpunktet.

Et tilsvarende medisinsk/psykologisk forsvar for edruelighet og for en restriktiv alkoholpolitikk finner vi også i sosialistenes og sosialdemokratenes argumentasjon for større edruskap, men i tillegg til denne individorienterte argumentasjonen kom det sosialetiske moment inn med full tyngde. Det gjaldt både for avholds- og arbeiderbevegelsen. I sistnevnte kom det samfunnsmessige aspekt ved edruskapsproblematikken fra første stund til å bli dominerende. Synet at edruskapsarbeidet hadde noe å gjøre med det enkelte menneskes, og dermed også den enkelte arbeiders, kvalitet, vant overhånd. Det gjaldt, som Øyvind Bjørnson fremhever, «å skape individer av den arbeidende masse ...nye personligheter».⁶ Et fremtidsrettet og samtidig et funksjonelt begrunnet arbeiderideal kom fra århundreskiftet mer og mer til å vinne gjennomslag i norsk arbeiderbevegelse. Den frie, sterke, nøkterne, disiplinerte og ansvarsbevisste arbeider ble holdt fram som mønstret, ikke bare av hensyn til den enkelte og hans familie, men for arbeiderbevegelsens egen skyld. En behøvde ikke å vente på revolusjonen for å se idealet virkeliggjort – det kunne skje, om enn stykkevis og ufullkomment, også i det gamle samfunnet. Ole Øisang uttrykte det slik: «Aldrig vil vi komme ravende ind i et socialistisk samfund med brændevinsflasken i næven! Det kræves klare hjerner, ansvarsbevisste, selvstændi-

ge og viljesterke kamerater i kampen, om vi skal seire.»⁷

I *Det tyvende Aarhundrede* understreket avholdsvennen Anders Buen karakterens og viljens betydning. Det gjaldt, hevdet han, å samle menneskenes viljer slik at de kunne gjøre seg til herre over omstendighetene, og nettopp her lå sosialismens hele problem. For bare gjennom viljenes samling kunne det nåværende urettferdighetens samfunnssystem avløses av et nytt der rettferdigheten inntok høysetet. Urettferdighetens og egennyttens troll hadde mange hjelpere. «Men en viljernes ødelægger, som kanskje i vore dage har vel saa meget magt som de ovenfor nævnte tilsammen, er de berusende drikke.»⁸

Arbeiderlederne makte til orden, disiplin og verdighet også når de markerte organisasjonene utad. Det gjaldt både streiker og andre arbeidskonflikter og møter og demonstrasjoner i bevegelsens regi. Under Borregårdstreiken i 1907 opprettet arbeiderne sitt eget ordensvern som, med politimesterens godkjenning, holdt orden blant de streikende. Borregårds brennevinshandel ble blokkert, restaurantene ble overvåket, og det ble forkynt at arbeidere som viste seg beruset ville miste streikeunderstøttelsen. Patruljer ble også sendt til Fredrikstad for der å ta hånd om «lystige sarpinger».

Også her var det samsvar mellom det menneskeidealet som ble holdt fram til etterfølgelse i de to bevegelsene vi her er opptatt av. På dette punktet hersket det bred enighet mellom avholds- og arbeiderbevegelsens talsmenn: de ytre reformene måtte gå hånd i hånd med en høyning av det enkelte menneskes kvalitet og nivå. Og rett forstått

dreide det også her, som Scharffenbergs venn Kyrre Grepp så ofte fremhevet, om frihet: om drankerens frigjørelse fra alkoholismens lenker. Det handlet også om drankerens hustru og barns rett til å føre et menneskeverdig liv. Det var i første rekke disse siste, hevdet Kyrre Grepp, som ble skadelidende på grunn av mannens såkalte «frihet» til å drikke.⁹ Når Grepp selv ble avholdsmann, skyldtes det i første rekke påvirkningen fra hans legevonn Johan Scharffenberg. Det skal ha skjedd i 1911, det samme året da DNA på sitt landsmøte vedtok hans radikale resolusjonsforslag i forbudsspørsmålet. Det var ved denne anledningen Kyrre Grepp uttalte de kjente ordene: «Alle vil indskrænke drikkeondet. men indrømmer man at det er et onde, saa pligter man ogsaa at ta konsekvensen av dette standpunkt. Et onde indskrænker man ikke. Det avskaffer man! Alkoholen er en av de verste hindringer for arbeiderne, og de bør ikke gi sig for hver eneste alkoholsjapp er ryddet bort.»

Toneangivende talsmenn for avholds- og arbeiderbevegelsen hadde mye til felles i sitt menneskesyn og sin samfunnsoppfatning. De ble blant annet bundet sammen av en uttalt skepsis overfor det rendyrkede individualistiske frihetsbegrepet. Personlig frihet fikk etter deres oppfatning først en virkelig mening dersom den gagnet helheten, fungerte i et fellesskap. Nestekjærligheten og samfunnsansvaret ble i samsvar med dette holdt fram som viktige drivkrefter for begge bevegelsene. Eller som Scharffenberg uttrykker det: et samarbeid mellom de to bevegelsene var naturlig fordi det i stor utstrekning hersket et idéfellesskap mellom dem: «...begge har

Kyrre Grepps kompromissløse holdning i forbudsspørsmålet ble utvetydig formulert på DNA's landsmøte i 1911, «Et onde indskrænker man ikke. Det avskaffer man!».

jo til maal at skabe et retfærdigere og lykkeligere samfund end det nuværende.»¹⁰

Frihet til å tjene, frihet til å yte og ikke til å nyte - slik kunne deres frihetsoppfatning sammenfattes i slagordsform. Ikke frie egoister og individualister, men frie samfunnsmennesker var det begge bevegelser proklamerte som idealbildet en burde strebe mot. Det var argumenter som hadde fått alminnelig gjennomslag også blant de totalister som stilte seg kritiske til Arbeiderpartiet og til sosialismen. Likheten med kristen etikk er her iøynefallende. Store deler av avholdsbevegelsen oppfattet det

da også slik at edruskapsarbeidet hadde sitt utspring i kristen moral og var et ledd i deres totalengasjement som kristne.

Avhold kontra måtehold

Det ble etter hvert svært sjelden å høre uttalelser som kunne minne om Carl Jeppesens dogmatiske, marxistinspirerte «det kan ikke nytte»-argumentasjon fra 1890-årene. På dette felt iallfall hadde reformismen og selvhjelpsideologien vunnet et fullstendig overtak i alle deler i partiet, også blant den nye, fremstormende radikale falanks under Tranmæls ledelse. Det var riktignok en gjennomgående vurdering i radikale kretser at den endelige løsning på alkoholismens problem først kunne finnes i det nye, etterrevolusjonære lykkesamfunnet. Men mye kunne og måtte gjøres her og nå, både av hensyn til alkoholmisbrukeren selv og hans familie og til arbeiderbevegelsens effektivitet i kampen om samfunnsmakten. Her var en bro som forente sosialister og totalister i det dagsaktuelle praktiske reformarbeidet.

Begge parter var dessuten enige om at de alkoholpolitiske tiltakene måtte settes inn i en videre samfunnspolitisk ramme, om at edruskapsarbeidet i snever forstand måtte gå hånd i hånd med det alminnelige sosiale og økonomiske reformarbeidet. Avholdsforkjemperen og den senere kommunisten Adam Egede-Nissen ga på karakteristisk måte uttrykk for dette synet under et avholdsstevne på Hoksund sommeren 1909. Egede-Nissen minnet om at også drikken hadde en årsak, og som oftest bunnet den i de slette forhold som arbeider-

ne levde under. «Det ensformige og usunde lange slit med overtids- og nat-arbeide avføder ofte trang til stimulance ved sterke drikke, og saa tyr man til flasken gjerne som glemselens bæger, naar livet blir vanskelig at leve.» Hadde en avholdssaken kjær ville en, hevdet Egede-Nissen, være med på å rette på dette. «...vi tar da vor plads i rækkerne blandt dem som kjæmper for høiere lønninger og bedre forhold for arbeiderne, kortere arbeidstid og mer lykke og kultur, mer sund mat og luft i hjemmene. Det er et gavnligt avholdsarbeide.»

En av arbeiderbevegelsens avholdsvenner, redaksjonssekretær i Drammens-avisen *Fremtiden* Hans Johansen, pekte med rette på den tilnærming som på denne måten var skjedd mellom arbeiderbevegelsen og avholdsfolket. Socialdemokratene hadde «erkjent berettigelsen av en kamp rettet direkte mot drikkeondet», mens totalistene på sin side hadde «faat øinene oplat for at de økonomiske forhold er en viktig aarsak til alkoholismen». Men fremdeles, klaget Johansen, viste flertallet av de «borgerlige» avholdsfolk en «sørgelig mangel paa social forstaaelse».¹¹

Det var i dette et innslag av puritansk nøysomhetsetikk, men langt fra alle i arbeiderbevegelsen var enige i at de nye kvalitetskravene som ble stilt til arbeiderbevegelsens ledere og menige medlemmer var uforenlige med en måteholden bruk av alkohol. Var alkoholen bare en fiende, eller kunne den også være en venn? Carl Jeppesen gjorde seg gjennom en menneskealder til talsmann for det sistnevnte synet. Mer enn kanskje noen annen blant arbeiderbevegelsens ledere tok han til orde mot det asketiske selvfornektelsesidealet og hyllet livs-

gleden og livsutfoldelsen i alle dens former. For ham var også alkoholen, og fremfor alt vinen, et legitimt og positivt innslag i dagliglivet og i festkulturen. Jeppesen fant mange meningsfeller i sin bevegelse - Christian Holtermann Knudsen, Ludvig Meyer, Alfred Eriksen, Magnus Nilssen, Christopher Hornsrud, brødrene Gjøsteen/Gjøstein, Halvard Olsen, Olav Schefflo og Edvard Bull var blant de mer fremtredende. Hånd i hånd med dette gikk ofte en aversjon overfor det pietistiske lekfolket, som omfattet en så stor del av avholdsorganisasjonenes medlemmer, og som av Arbeiderpartiets ledere og agitatorer ofte ble omtalt som sneversynte og livsfiendske.

Motstanden mot avholdssaken og forbudstanken kom imidlertid ikke bare fra enkeltindivider, men også fra yrkesgrupper innen arbeidermiljøene. Det var på ingen måte gitt at signalene fra arbeiderbevegelsens sentrale organer ble fulgt opp i de ulike miljøene. En møter her et underlig paradoks: I 15 år hadde Arbeiderpartiet et totalt alkoholforbud på sitt program til tross for at bare en minoritet, neppe mer enn en tiendepart av partiets tilhengere, på prinsipielt grunnlag avviste enhver bruk av alkoholholdig drikk.

Det alkoholtolererende flertallet i arbeiderbevegelsen hyllet i prinsippet det samme nøkternhetsidealet som sine avholdsorienterte partifeller. Også for dem sto misbruk av alkohol som et problem som i særlig grad rammet arbeidsfolk, og som på forskjellige måter svekket den felles kampen. Striden sto om virkemidlene og om kravene som burde stilles til den enkelte. Kort sagt: Det var den gamle historien om avhold kontra

måtehold. Det alkoholliberale synet ble imidlertid ikke lenger helt politisk korrekt etterat Arbeiderpartiet i 1911 hadde lansert det totale alkoholforbudet som fremtidsmål.

Utopisme eller realisme

En kan når det gjelder avholdsbevegelsen ikke tale om noe enhetlig menneskesyn, og enda mindre om noen enhetlig religiøs oppfatning. I denne bevegelsen møttes mennesker med vidt forskjellige livssyn. Her fantes ortodokse og pietistiske «organisasjonskristne», vanlige «kirkekristne», folk som var tiltrukket av den moderne liberale teologien, indifferente i religiøs sammenheng og også erklærte ateister. De fleste avholdsorganisasjonene hadde imidlertid en klar kristen profil, og i de tyngste avholdsområdene på Sør- og Vestlandet var det nære bånd mellom totalistene og det kristne lekfolket. Det er her en finner en av de mest markante forskjellene og en av de vanligste kilder til konflikt mellom avholdsbevegelsen og Arbeiderpartiet. Arbeiderpartiet var et politisk parti som hevdet å være religiøst nøytralt, og som blant sine ledere tellet mange som stilte seg nøytralt og til dels direkte fiendtlige til kristendommen og statskirken. På det lokale plan var dette én av de faktorer som gjorde det så vanskelig for de to bevegelsene å komme på talefot og å etablere samarbeid seg imellom.

Troende mennesker nærte, dengang som nå, skepsis overfor enkeltindividets evne til selvforbedring og avviste tanken om at en ny og bedre menneskeslekt av seg selv ville følge av radikale samfunnsomveltninger. Her måtte sann

omvendelse til. Det var troen på Gud og på Jesus Kristus, og den alene, som var i stand til å bevirke et effektivt oppgjør med det gamle livet og en radikal fornyelse av enkeltmennesket, og den eventuelle forbedringen ble alltid delvis og ufullkommen. Også det frelste og gjenreiste mennesket var bundet av sine synder vaner så lenge det vandret her på jorden. Både i avholds- og i arbeiderbevegelsen hadde dette hevdvunne kristne menneskesynet tallrike tilhengere. Det kan likevel ikke herske tvil om at avholdsorganisasjonene rommet langt flere som både i sin individual- og i sin samfunnsrett var forankret i en ortodoks og pietistisk farget menneskeoppfatning, og som hyllet den evangelisk-lutherske læren om synd og nåde. For alle med dette utgangspunktet måtte det perfeksjonistiske menneskesynet og de verdslig funderte fremtidsvyene som en så ofte fant i den sosialistiske arbeiderbevegelsen fortone seg som utopier - som drømmer stridende ikke bare mot Kirkens lære, men mot all menneskelig erfaring ned gjennom tidene.

Den skepsis mange kristne totalister nærte overfor sosialismen og sosialdemokratiet ble ikke mindre etter hvert som marxistiske, og dermed også ateistiske, teorier vant innpass i norsk arbeiderbevegelse. Tallrike avholdsvenner fikk med dette ny næring til sin kritikk overfor den konkurrerende folkebevegelsen. Anklager om «materialisme» ble, med rette eller urette, fremført, både mot Arbeiderpartiets programmer og mot dets ledere sentralt og lokalt.

Kunne mennesket forbedre seg selv, kunne det frigjøre seg fra sine laster ved egne krefter dersom samfunnsforholdene ble lagt til rette for dette? Om dette

ble det dømt svært forskjellig av sosialister og hovedtyngden av de avholdsorganiserte. Uenigheten berodde ikke så mye på den prinsipielle målsettingen for menneskeforbedringen som på måten den kunne virkeliggjøres på. For en overbevist sosialdemokrat og sosialist sto overgangen til en mer nøktern, eventuelt til en konsekvent alkoholfri livsstil bare som en foreløpig og ufullkommen virkeliggjørelse av idealet. Tranmæl understreket ofte dette: Det var begrenset hva en kunne makte å realisere under den kapitalistiske samfunnsordningen. Den egentlige fullendelsen, fremveksten av det nye mennesket, kunne først skje når selve grunnlaget for samfunnslivet var radikalt endret.

De fleste avholdsfolk sto imidlertid fjernt fra slike utopiske sosialistiske fremtidsvyer. De ønsket ingen radikal samfunnsomstøpning i samsvar med sosialistisk ideologi og satte isteden sin lit til gradvise reformer på det beståendes grunn. Også de «borgerlige» avholdslederne trodde på utviklingen og fremskrittet. De var også i denne henseende barn av sin tid. Men de hadde liten tro på at det perfekte samfunn noensinne ville kunne virkeliggjøres her på jorden. En fikk ta de samfunnsmessige realitetene som de var og etter fattig evne bøte på det som var vrangt.

Kombinasjonen av utopisme og av realistisk målrettethet preget mye av tidsånden i førkrigstidens Norge, og det organiserte edruskapsarbeidet dannet her ikke noe unntak. De ikke-sosialistiske totalistene fortonte seg på samme tid som realister og som visjonære. Venstremannen Sven Aarrestad var i hele sin lange karriere som avholdsle-

der talsmann for en gradualistisk og, slik han selv oppfattet det, en jordnær strategi. Hans forgjenger som DNT's formann, den senere sosialisten Oscar Nissen, var mer djervt pågående, men kom på sine eldre dager til å nærme seg Aarrestads mer langtidsrettede strategi.

Det var langt fram, alkoholinteressene var sterke og alkoholtradisjonene dypt rotfestet, men drømmene og visjonene var der samtidig. Alkoholbruken ville vel aldri helt kunne utryddes, men det totale forbudet ble likevel holdt opp som et realistisk fremtidsmål. Det alkoholfrie samfunnet var kanskje bare en drøm, men drømmen var en mektig inspirasjon også under det hverdagslige strevet i lag og losjer. Også sosialistene drømte og håpet. Og også de kombinerte de dristige fremtidsvyene med et konkret og dagsorientert reformarbeid.

At spesielt kvinnene og barna måtte lide for mennenes hang til alkohol ble ofte påpekt både i avholds- og i arbeiderbevegelsen. Når misbruk av alkohol ble fremstilt ikke bare som et individuelt problem, men også som et samfunnsproblem var det fremfor alt alkoholmisbrukerens familier en hadde i tankene.

Som vi har sett, var kvinnene i klar overvekt i totalavholdsorganisasjonene. Avholdsselskapene gikk i spissen når det gjaldt å gi kvinner medbestemmelse sentralt og lokalt, kvinner fikk viktige verv i organisasjonene og ble mye nytet som reisetalere. Kvinnene fikk også sin egen organisasjon, Norske Kvinders Totalafholdsselskab (det senere Hvite Bånd). Den rolle kvinnene spilte i avholdsbevegelsen må ha vært en inspirasjonskilde også for kvinner innen Arbeiderpartiet og fagbevegelsen når de

etter hvert prøvde å gjøre seg sterkere gjeldende på det organisasjonsmessige plan. I størstedelen av den organiserte arbeiderbevegelsen var kvinnene i mindretall, og det var ikke så ofte at de vant gjennomslag for sine spesielle synspunkter. Når det gjaldt holdningen til alkoholpolitikken markerte imidlertid kvinnene seg som en aktiv pressgruppe, som ytet viktige bidrag til de alkoholfiendtlige holdninger som etter hvert vant overtaket.

På landsmøtet i 1899 drøftet Arbeiderpartiet følgende spørsmål: «Hvorfor staa kvinderne saa sløve og ligegyldige overfor arbeiderbevægelsen og samfundsspørmaalene?» Flere talere hevdet at kvinnene ikke sluttet opp om bevegelsen på grunn av all drikkingen. Ifølge redaktør Henrik Martin Olofsson i *Arbeidet* ga mange kvinner organisasjonen skylden for at mennene kom beruset hjem etter foreningsmøtene. «Dette bør vi forsøge at faa ryddet væk. Det er rimeligt, at en kvinde, der har en mand, som kommer fuld hjem, faar avsky for den organisation, han tilhører.»

En av de kvinner som engasjerte seg aktivt i edruskapsdebatten var Gunhild Ziener, medstifter av den første sosialdemokratiske kvinneforeningen i Kristiania og fra 1901 kvinneforbundets første formann. En annen aktiv forkjemper for edruskap og en restriktiv alkoholpolitikk var den nordnorske kvinnepioneren Gitta Jønsson, som var blitt opptatt i IOGT mens hun i 1890-årene hadde huspost i Kristiania, og som sammen med sin mann Anders Jønsson hadde stiftet flere barnelosjer der. Senere forente hun sin omfattende agitasjonsvirksomhet for sosialisme og kvinnesak med sitt engasjement i av-

Den nordnorske kvinnepioneren Gitta Jønsson var mangeårig medlem av DNAs sentralstyre og aktiv i IOGT helt fra 1890-årene.

holdsarbeidet. Gitta Jønsson virket også for edruskapsaken som medlem av formannskapet i Tromsø og i DNAs organisasjoner (hun var medlem av landsstyret fra 1923). På en rekke landsmøter hørte de kvinnelige delegatene til de ivrigste forsvarerne av programmets forbudspassus. I 1925, da den stod i alvorlig fare for å bli fjernet, var det de som berget den.

Radikaliseringen i alkoholpolitiske standpunkter var ett av flere uttrykk for den oppbruddsstemning som preget perioden fra 1880-årene fram til første verdenskrig. Både totalister og sosialister rettet krass kritikk mot viktige sider ved det gamle samfunnet og de herskende sosiale og kulturelle normer. Begge bevegelser bar på drømmen om

et nytt og bedre samfunn. De var radikale i ordets egentlige mening; de ville ned til ondets rot, og de var villige til å gripe til drastiske virkemidler for virkeliggjøre sine visjoner.

Der var likevel en vesensforskjell mellom sosialdemokratenes og sosialistenes propaganda og avholdsvennenes agitasjon for sin sak. De første tok sikte på en total samfunnsomveltning, og deres målsetting hadde i samsvar med dette en allmenn karakter. Hovedtyngden av avholdsfolket var opptatt av en delreform, som de riktignok ventet seg dyptgripende positive konsekvenser av, men som de færreste av dem oppfattet som et universalmiddel mot all verdens individuelle og samfunnsmessige problemer. Også avholdslederne siktet mot et nytt og bedre samfunn. De borgerlige avholdsfolkene hadde imidlertid ikke samme tro som sosialistene på at visjonen om det nye samfunnet kunne virkeliggjøres gjennom radikale sosiale og økonomiske omveltninger.

Felles for begge bevegelse var også et ganske utbredt fiendskap, ja til dels en følelse av aggresjon, overfor de samfunnsgrupper og institusjoner som stilte seg til forsvar for det bestående og avviste deres resept på samfunnsforbedring. I begge bevegelsers agitasjon ble det private vinningsmotive og kapitalkreftene holdt fram som en hovedårsak til de problemer en sto overfor, både generelt og innen den sektor av samfunnsproblematikken som vi her er opptatt av.

I arbeiderbevegelsens agitasjon var kampen mot kapitalismen et sentralt tema, og bevegelsens avholdsvenner knyttet naturlig nok an til det fiendebildet som slik ble trukket opp. Var ikke

tilvirkning og handel med berusende drikk et av de sterkeste midler kapitalismen hadde til «at plyndre arbeiderne og holde dem ned i aandsmørke og trældom»? «Se paa anlægsarbeiderne. De er skiftevis utbyttningsobjekter for anlægskapitalen og for rusdrikkskapitalen. Mange av vore beste mænd har alkoholen ødelagt.»¹²

Adam Egede-Nissen påpekte i 1909 samarbeidet og de felles interessene mellom de nasjonale og de internasjonale kapitalkreftene. Som eksempel viste han til hvordan de rusdrikkinteresserte under kampen om handelstraktaten med Frankrike hadde fått dette landet til å øve press på Norge. «Man taler om, at socialisterne er fædrelandsløse. Og saa er det netop privatkapitalismen, som optræder paa denne maate mot sit eget fædreland.»¹³ Avholdsmotstanderen Torgeir Vraa tilskrev også de franske kapitalinteressene avgjørende innflytelse i forbindelse med traktatstriden i 1909. Problemet var at Frankrike og de andre vinlandene ble styrt kapitalistisk, og at alle knep gjaldt i den ville konkurransen som fulgte av dette.¹⁴

De politiske motsetningene innen avholdsbevegelsen var sterke, og bare en minoritet fant veien inn i den organiserte arbeiderbevegelsen. Likevel sto det slik for avholdsfolk av alle kategorier at de hadde én felles motstander: de vinningsinteresser som knyttet seg til produksjon og salg av alkoholholdig drikk. Avholdsbevegelsen var antikapitalistisk, om ikke i generell forstand, så iallfall innen sitt spesielle interesseområde. Få har oftere og mer konsekvent gitt uttrykk for denne holdningen enn Sven Aarrestad. Det var et syn han holdt fast gjennom hele sin karriere som av-

holdsleder og alkoholpolitiker. Den sørgelige skjebne som ble det norske brennevinsforbudet til del bestyrket ham i denne oppfatningen: Det var kapitalinteressene, både de hjemlige og de utenlandske, som fremfor alt hadde ledet til forbudets fall. Mot slutten av forbudstiden utga han en brosjyre som sammenfattet hans tolkning av årsaks-sammenhengene. Den bar den megetsigende tittelen «Det er rusdrik-kapitalen som står iveien for oss.»

De borgerlige avholdsvennene trakk imidlertid i begrenset utstrekning allmenne konsekvenser av denne sektorbegrensede aversjonen mot kapitalinteressene. Mange av dem ønsket en relativt sterk statsmakt, de hilste den moderne sosialpolitikken velkommen og var ivrige tilhengere av Gunnar Knudsen og Johan Castbergs sosialliberalisme. De motsatte seg imidlertid en allmenn offentlig overtakelse av produksjons- og omsetningslivet etter sosialistisk oppskrift. De ville i prinsippet beholde frikonkurransen og den private eiendomsretten, men begge deler måtte begrenses og kontrolleres. Alkoholsektoren var et område der privateiendommen og selvråderetten radikalt burde innskrenkes, ja kanskje helt oppheves. Men det dreide seg etter deres mening om et særtilfelle, forårsaket av de helt spesielle problemene som knyttet seg til denne formen for næringsdrift og for privat livsutfoldelse. En logisk konsekvens av dette var at bare en minoritet blant de organiserte totalistene fant sitt politiske ståsted i de to arbeiderpartiene, Det norske Arbeiderparti og De forenede norske Arbeidersamfund (Arbeiderdemokratene). Hovedtyngden av avholdsfolket stemte borgerlig, og de fles-

te av dem støttet utvilsomt Venstre - et parti som i praksis kom til å fungere som totalistenes viktigste politiske støttespiller gjennom en menneskealder.

Avholds- og arbeiderbevegelsens alkoholpolitiske strategi kom etter hvert til å få mye til felles. Det ble klart for alle og enhver da DNAs landsmøte i 1911 vedtok følgende forslag til resolusjon fra Kyrre Grepp:

Landsmøtet ser i bekjæmpelsen av drikkeondet en avgjørende betingelse for arbeiderklassens reising og uttaler:

at partiets foreninger og presseorganer snart maa søke at avbryte enhver forbindelse med alkoholkapitalen.

at partiet maa arbeide energisk for størst mulig innskrænkning av alkoholhandelen med landsforbud som endelig maal.

Året etter ble en tilsvarende formulering satt inn i programmet for neste stortingsvalg.

Denne skjelen mellom de ideelle prinsipper og det konkrete, taktisk opplagte reformarbeidet var ikke av ny dato og ikke noen original oppfinnelse fra den norske arbeiderbevegelsens side. Distinksjonen hadde tvert imot fra første stund bidratt til å utforme avholdsorganisasjonenes strategi, og det samme opplegget ble lagt til grunn av de svenske sosialdemokratene. I norsk partipolitisk historie er imidlertid vedtakene oppsiktsvekkende og uten sidestykke.

En bør være forsiktig med å underverdere enkeltmenneskers rolle under den prosess som på kort tid førte til et så bemerkelsesverdig resultat. Tre navn peker seg ut: Oscar Nissen, Kyrre Grepp og Martin Tranmæl. Den alkoholpolitiske radikaleringen ville imidlertid vært utenkelig uten en genuin

folkelig basis. På grunnplanet lød appeller om større edrueighet, om selvdisciplin, ansvarsbevissthet og nestekjærlighet også på dette feltet. Edruskapsidéen fenget. Noen nøyde seg med å mane til måtehold, andre valgte et mer kontroversielt standpunkt, de praktiserte og oppfordret til totalt avhold fra alkoholholdig drikk. Den organiserte avholdsbevegelsen var her en viktig pådriver. Fra mann til mann, fra kvinne til kvinne, via stadig nye arbeids- og bomiljøer og gjennom organisert opinionspåvirkning spredte tanken om et mer edrueelig samfunn, om avhold og endog om totalforbud seg videre og videre. En bevegelse var i gang nede i

folkedypet. Hva var det egentlig som foregikk?

Nærmiljøet som møteplass

En del av avholdsbevegelsens kjerneområder lå i strøk av landet der arbeiderbevegelsen ennå ikke hadde klart å skaffe seg et solid fotfeste. Det gjaldt bl.a. en rekke små og mellomstore byer på Sørlandet og Vestlandet og fremfor alt de vestnorske bygdelagene. I slike miljøer fortonte arbeiderbevegelsen, og fremfor alt dens sosialistiske variant, seg som noe fjernt og uforståelig, ja som noe direkte skremmende, for mange avholdsfolk.

På den annen side fantes det også

Spjærøens ungsosialistiske forening på Hvaler ble stiftet i september 1910. I steinhoggerdistriktene sør i Østfold sto syndikalismen sterkt. En av årsakene til dette var et relativt høyt antall innvandrede svenske steinarbeidere. Mange av disse var influert av anarko-syndikalistiske strømninger blant de svenske ungsosialistene. På bildet viser et av medlemmene fram det svenske syndikalistorganet Brand, hvis redaktør Hinke Bergegren var en lidenskapelig tilhenger er både av avholdssak og av anarkisten Peter Krapotkin.

steder der en ekspansiv arbeiderbevegelse øvde en dominerende innflytelse, og der de fåtallige avholdsvennene var henvist til å spille statistenes rolle og av mange ble oppfattet som et sært innslag i lokalsamfunnet. De nye industristedene som grodde opp under industrialiseringsbølgen etter 1905 var eksempler på dette. Annerledes fortonte det seg der de to bevegelsene allerede var kommet i nærkontakt med hverandre, og der oppslutningen om dem begge var relativt omfattende. I industribyene i Østfold - Halden, Fredrikstad og Sarpsborg med deres nærmeste omegn - hadde det alt fra slutten av 1800-tallet vært kontakt og gjensidig inspirasjon mellom deler av avholds- og arbeiderbevegelsen. Det samme ble etter hvert tilfellet i større byer som Kristiania, Stavanger, Bergen og Trondheim.

I Kristiania sto avholdsbevegelsen sterkst i de typiske arbeiderstrøkene, men desto svakere i de mer velstående delene av byen. Denne kontrasten manifesterte seg klart allerede i forbindelse med samlagsavstemningen i 1899, og den trådte også tydelig fram under forbudsavstemningene i 1919 og 1926. Men det var også i denne delen av samfunnet at en fant - for å nytte Eilert Sundts kategorier - det største innslaget av «ikke sikre» og «forfalne». Tilsvarende kontraster mellom bydelene trer også klart fram i byer som Bergen og Trondheim. Avholdsideens forkjempere sto i byenes arbeiderstrøk i nærkamp; de rettet oppmerksomheten mot et samfunnsproblem som de fikk direkte og personlig kjennskap til gjennom skjebnen til familie og slektninger, til naboer og til kameratene på arbeidsplassen.

En betydelig kontaktflate var det og-

så med den ikke-sosialistiske arbeiderbevegelsen i Østlandets skogs- og fjellbygder.

I Nord-Norge varierte forholdene i denne henseende, men også her møttes de to bevegelsene på det lokale plan, til samarbeid eller til strid. Avholdsinnslaget blant DNA's første stortingsrepresentanter fra denne landsdelen kan naturlig tolkes som en frukt av denne kontakten (av de fire tingmennene partiet i 1903 fikk valgt inn herfra var iallfall to, Meyer Foshaug og Jørg Berge, organiserte totalister).

Det felles rekrutteringsgrunnlaget var én side av saken, overlappning av medlemmer et annet viktig aspekt. Det kan ikke herske tvil om at tallrike menn og kvinner sto som medlemmer i et avholdslag eller en losje, samtidig som de hadde meldt seg inn i fagforeninger eller politiske arbeiderlag. Enkeltpersoner som hørte til i begge miljøer var mange: menn som Oscar Nissen, Thore Myrvang, Sjur Fedje, Gunstein Andersson, Anders Buen, Andreas Hanssen, I. Angell Olsen, Olav Kringen, Ole O. Lian, Jørg Berge, Meyer Foshaug, Adam Egede-Nissen, Martin Tranmæl, Knut Olai Thornæs, Kyrre Grepp, Hans Amundsen, Hans Johansen, Gunnar Ousland, Sverre Støstad og Einar Gerhardsen.

Alt tyder på at innslaget av totalister etter hvert ble vesentlig større i partiets lederskikt og blant de lokale tillitsvalgte enn tilfellet var blant de menige medlemmene og sympatisørene. Scharffenberg hevdet at de fleste delegerte allerede på landsmøtet i 1906 var personlige totalister.¹⁵ På landsmøtene i 1909, 1911 og 1912 utgjorde de organiserte totalistene en aktiv og pågående press-

gruppe som sammen med sine sympatisører tok seieren hjem.

Mange bevarte sin tilknytning til avholdsbevegelsen og sin lojalitet mot dens målsetting livet ut. Vi må heller ikke glemme de mange som i sin ungdom var innom avholdsbevegelsen, og som forlot den igjen, ikke uten «ballast» i flere henseender. Ole Lian, Oscar Torp, Peder Furubotn og Trygve Bratteli står her som velkjente eksempler.

Martin Tranmæl

Martin Tranmæl er et sentralt navn også når det gjelder dette aspektet ved norsk arbeiderbevegelses historie. Hans iver for avholdssaken og edruskapsar-

beidet er vanligvis blitt tilskrevet hans egen fars problemer på dette felt. Faren drakk og måtte gå fra sin gård Tranmælsøyen da sønnen ennå var ganske liten, og problemene i forbindelse med farens alkoholbruk kastet også senere en skygge over oppveksten. Som Tranmæl selv måtte bekjenne i et fjernsynsintervju i anledning av sin 80-års-dag: «Selv om jeg ikke opplevde min far pusse så ofte, så gjorde det jeg opplevde av alkoholens verk i barneåra et uutslettelig inntrykk på meg – det oppsto et varig hat hos meg til de gamle drikkeskikker.» Selv var Martin bare 13-14 år gammel da han kom med i IOGT-losjen Jarlens Bane i Melhus. Losjen gikk inn etter tre år, men gjenoppsto i 1902 un-

I 1893 kom avholdsagitatoren Peder Svendsen (blant annet klassekamerat av Johan Scharfberg) til Melhus og stiftet den første avholdslosjen i bygda. Losjen fikk navnet «Jarlens bane», men måtte legges ned etter bare tre år. I 1902 ble den gjenopptatt under navnet losje «Medalshus». Martin Tranmæl var med i losjen fra aller første dag og her sees han sittende som nummer fem fra venstre.

der navnet Medalhus, og Tranmæl var et interessert ordensmedlem helt til han i 1930 gikk over til det nystartede Arbeidernes Avholdslandslag. Jarlens Bane var blitt stiftet av avholdsagenten Peder Svendsen, som snart skulle vinne ry som et av landets fremste folketalere. Emissærsønnen Peder Svendsen, som var utdannet til smed, var radikal venstremann og la for dagen sympati for arbeiderbevegelsen. Han var en av venstrepresentantene for Trondheim og Levanger på Stortinget 1900-03. Senere gikk han over til Arbeiderpartiet, som han 1905-07 representerte i Trondheim bystyre. Tranmæl fikk senere ny kontakt med Peder Svendsen gjennom løsjearbeidet og har nok mer enn én gang sittet under hans talerstol.

Tranmæls hat til alkoholen ble styrket under hans første opphold i Kristiania og under hans tid som malersvenn i Trondheim. I Trondheim ble han kjent med Peder Svendsens ungdomsvenn, den radikale venstremannen, arbeiderlederen og godtemplaren Hans Christian Hagerup-Lyngvær, som gjorde mye for å stimulere hans engasjement for edruskapsaken, og hvis tragiske livsskjebne også han ble grepet av. Da avisen *Ny Tid* ble startet i 1899 på initiativ av De samvirkende Fagforeninger, ble tre aktive godtemplarer, Tranmæl, Hagerup-Lyngvær og Ivar Angell Olsen, valgt inn i den første redaksjonskomiteen. I *Ny Tid* kom Tranmæl senere til å samarbeide også med andre engasjerte avholdsvenner, blant dem bladets senere hovedredaktører Anders Buen og Knut Olai Thornæs.

Tranmæls edruskapspolitiske engasjement virker ekte og oppriktig, selv om også politiske motiver spilte inn (i

1911 ble forbudssaken av ham og Grepp nyttet som ett av de viktigste våpnene i kampen mot det gamle regime i partiet). Sin vane tro gikk Tranmæl også her rett på sak. Følelsesladet, agitatorisk, slagordmessig og polemisk og med inntrengende personlige appeller, formådde han som få å rive sine tilhørere med seg. Han siktet mot å gjøre forbudssaken til et samlende symbol for arbeiderbevegelsen, og formelt kom han for en tid til å stå som seierherre. I realiteten ble det imidlertid aldri mer enn et mindretall som av et oppriktig hjerte fulgte hans signaler.

Eksemplet Tranmæl er ikke enestående. Tallrike fremtidige arbeiderledere, sentralt og lokalt, fikk sin første trening i organisasjonsmessig arbeid i et avholdslag eller en godtemplarlosje. De ervervet ferdigheter som talere og debattanter. De lærte å forberede og å lede møter, å fungere som styremedlemmer og å utøve sine rettigheter ved årsmøter og på generalforsamlinger. De satte seg inn i de tekniske sidene ved foreningsarbeidet (regnskaper, budsjetter, protokollføring, valgprosedyrer og møterefater). De utviklet ikke minst personlige egenskaper av stor overføringsverdi, tro på egne evner og muligheter, sikker og naturlig fremtreden, orden og punktlighet, lojalitet overfor fellesskapet og villighet til å underordne seg dets regler og normer.

Samtidig fikk de gjennom personlig erfaring innføring i hvordan en skulle skape positive og attraktive miljøer omkring foreningsarbeidet. Avholdslagene var kjent for sine miljøbyggende evner. De holdt møter med foredrag, allsang og bevertning, og de startet sangkor og orkestre, undertiden også dramagrupp-

per, studiesirkler og leseværelser med eget bibliotek. Turer og lengre utflukter ble arrangert, ikke sjelden med innleide dampskip, og det ble satt i gang barne- lag og ungdomsforeninger der lek og idrettslige aktiviteter horte med.

Johan Falkberget var en av de mange som fant sin plass både i avholds- og arbeiderbevegelsen og som prøvde å bygge bro mellom de to folkerørslene. Fra barnsben av hadde han kunnet observere alkoholens herjinger både blant gruvearbeiderne og ellers i sitt nærmilø. Han meldte seg som ganske ung inn i IOGT-losjen Rugla, der han ble valgt til sekretær. Men det skulle, skrev han i et tilbakeblikk på denne tiden, «mot til å gå med IOGT-merket på brystet». Falkberget stilte seg spørsmål om IOGT var «størst som avholds- eller kulturørslen» (se rute)¹⁶.

Mye av den møtekulturen Falkberget beskriver i sitatet over finner vi igjen både i fagforeninger og politiske arbeider-

derlag, og selvsagt også i mange andre foreningstyper. Det dreide seg om allmenne trekk ved norsk foreningsliv, og ingen enkelt organisasjonstype kan selvsagt tillegges noen eneære for slike innovasjoner. Likevel synes det rett å understreke avholdsbevegelsens sentrale rolle som formidler av denne norske, og nordiske, formen for sosialt samvær, spesielt i den perioden det her er tale om.

Dilemma i foreningsarbeidet: kamp, samarbeid eller fusjon?

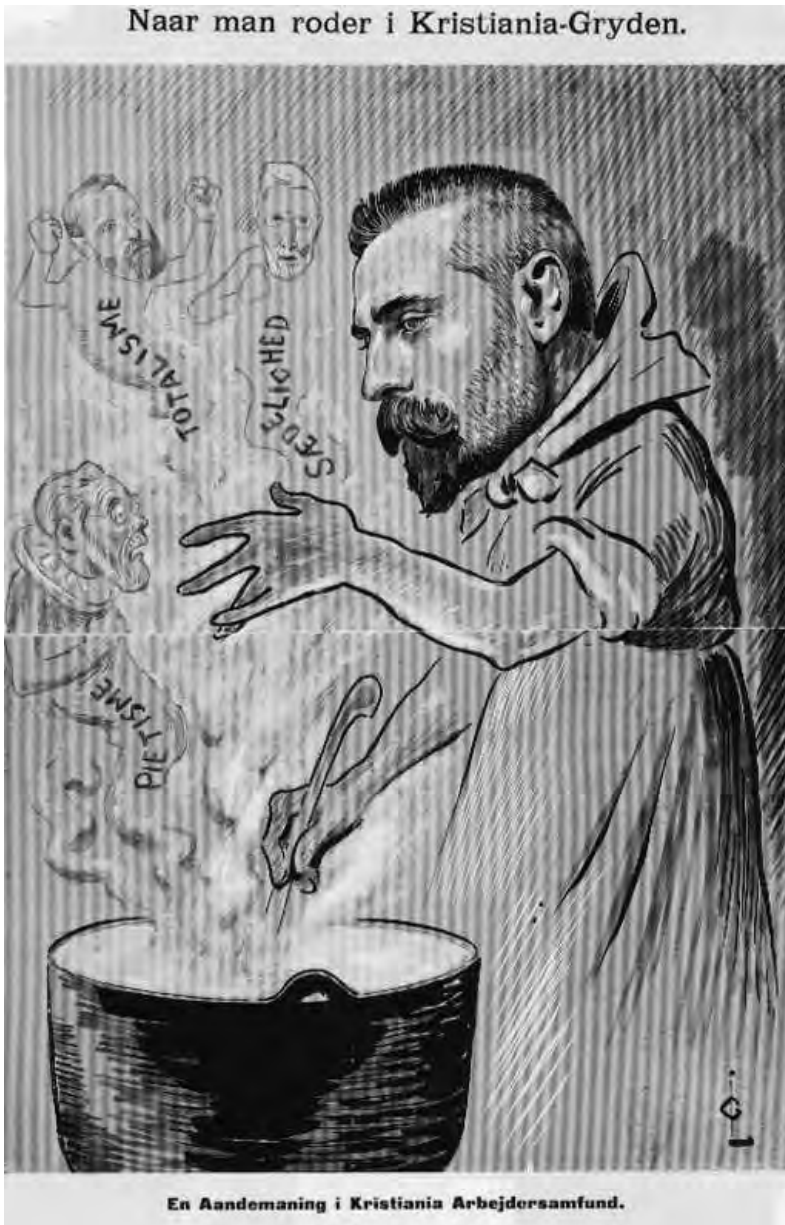
Både i rikspolitikken, i lokalpolitikken og i organisasjonslivet møttes avholds- og arbeiderbevegelsens ledere og menige medlemmer, noen ganger i strid med hverandre, i andre tilfelle i samarbeid eller i hvert fall i fredelig sameksistens. Forholdet mellom de to bevegelsene kunne skape dilemmaer som krevde individuelle valg. Men konfrontasjonen i

«I Godtemplarordenen er det mindre plass for karrierebanditten enn i de fleste andre partier. Ordenen gir lite høve til lykkerytteri. I den kan en ikke tilkjæmpe seg verdslig makt, berømmelse eller sosiale plattformer. Det er en tjenerorden for opphøyet menneskelighet, for alt det som er individet verdig, for sunn, kristen tenkning, for brorskap og folkeopplysning, for gjensidig respekt [...] Medlemslistene er vesentlig blitt rekruttert fra det jevne folk, arbeidere, fiskere, bønder, husmenn, håndverkere, de fleste med en ordinær folkeskole bak seg. En hel del av det minimale kunnskapsforråd gikk smått om senn tapt i små kår og i den harde, tid umenneskelige kamp for tilværet.

Han og hun kom så inn i en godtemplarlosje, noen for å bli avholdende, andre også for å få samvær med mennesker, «ha et sted å gå til», grunnene kunne være mange og ulike. I losjen fikk de noe å gjøre, ble bestillingsmenn og ble satt til åndelige sysler, skrive, lese, holde små foredrag, ta del i et ordskifte, nå og da høre på en god taler. Men framfor alt kom de «på like fot». Jeg glemmer aldri den dagen da losje «Rugla»s boksamling fikk John Lies «Ståle Storli». Vi slo oss om å få låne den først og tallet utålmodig dagene til turen kom.

Hva har ikke det jeg her har nevnt betydd gjennom årtiene? Det høynet den strevsomme hverdag og hjalp i det hele tatt tanken oppover. Vilje- og karakterlivet reiste seg til gjenfødning, til moralsk og humanistisk styrke og standhaftighet. Livet ble for de fleste atter verdt å leve. Von, tru og glede kom innenfor synsvidde. Vennskapet i losjen ble også en mektig løftestang for mange som hadde gått og kjent seg utafør. I ånd og sannhet et forbrødringens hus!

Jeg kjenner flere som gikk ut av losjen igjen – også av ulike grunner – men var preget for livet av dens idealistiske ånd.»

Københavneren Carl Jeppesen forsøkte forgjeves å innføre et noe mer kontinentalt klima i den høykirkelige norske hverdagen. På et møte i Kristiania Arbejdersamfund i oktober 1901 ga han til kjenne sin motvilje mot avholdsfanatikerne og pietistene. Noen år senere, da DNAs landsmøte i 1912 satte opp forbudsposten på programmet, skal Jeppesen ha reagert meget sterkt. «Den som ikke selv er avholdsmann, men alikevel stemmer for forbud, han daler i min aktelse». Tegning av Gustav Lærum i Vikingen, 1901.

nærmiljøet hadde også viktige organisasjonsmessige aspekter. Også foreningene og deres ledere befant seg ofte i en valgsituasjon. Hvilken linje skulle det satses på: kamp eller samarbeid? Eller kanskje løsningen var, slik enkelte hevdet, en fusjon mellom de to bevegelsene?

I 1890-årene, til dels også atskillig tid senere, var det vanskelig å forutsi hvordan sameksistensen ville komme til å arte seg. Sosialdemokratiske avholdsledere med Oscar Nissen i spissen så optimistisk på et fremtidig samarbeid mellom de to folkebevegelsene. Andre veteraner i arbeiderbevegelsen stilte seg mer skeptiske til avholdsarbeidet og til avholdsorganisasjonene og oppfattet dem som motstandere og konkurrenter i lokalmiljøene. Carl Jeppesen var gjennom en menneskealder den fremste eksponenten for denne negative holdningen.

Forholdet mellom Arbeiderpartiet og totalistene var i tiden mellom århundreskiftet og utbruddet av første verdenskrig et aktuelt debatemne. Spørsmålet ble drøftet på ledende hold i begge bevegelse, og det ble også et hett diskusjonstema i ulike fora på det lokale plan. På et diskusjonsmøte i Kristiania Arbeidersamfund 7. oktober 1901 ga Jeppesen uttrykk for sin motvilje mot pietismen og mot avholdsfolket. Jeppesens foredrag ble ifølge Social-Demokraten jevnlig avbrutt av bifall og fikk til slutt stormende tilslutning. De få innleggene i favør av avholdsfolket ble møtt med hånsord og forstyrrelser.¹⁷ Jeppesen foreslo under møtet en resolusjon i tråd med den symptomteori han allerede i en årrekke hadde forfektet: «Mødet udtaler, at arbeidernes organi-

sation til kamp for at hæve sine økonomiske vilkaar er det mægtigste middel til at forbedre ogsaa befolkningens moralske forhold.» I debatten deltok både ivrige avholdsvenner og tilhengere av Jeppesens skeptiske syn på denne bevegelsen.

Det er ikke referert noe innlegg fra den mest innflytelsesrike av de tilstedeværende avholdsmenn, ordstyreren Anders Buen. Buen befant seg i et vanskelig dilemma: Skulle han rykke ut mot Jeppesen i denne saken, og det i en forsamling som så åpenbart var på hans side? En av Buens meningsfeller, Thorvald Engebretsen, valgte en mer utfordrende linje. Han foreslo en resolusjon som eksplisitt understreket avholdsbevegelsens grunnleggende betydning også på det aktuelle stadium av den sosiale utviklingen: «Totalafholdsbevægelsen og arbeiderbevægelsen er de to mægtige faktorer i fællesskab, som skal rykke ondet op med rod og afhjælpe den sociale nød.» Buen må for sin egen del ha følt seg tiltalt av denne formuleringen, men våget ikke, eller fant det kanskje snarere taktisk sett ikke oppørtunt, å rykke ut til støtte for den. Isteden valgte han, som et kompromiss, å foreslå følgende tillegg til Jeppesens resolusjonsutkast: «Forsamlingen ser i gennemførelsen af socialdemokratiets kommuneprogram et godt skridt henimod opnaaelse af større lykke og bedre moral for byens befolkning» Det aktuelle punktet i kommuneprogrammet lød slik: «Det offentlige overtar salget af alkoholholdige drikke, ligesom der arbeides for lettere indførelse af alkoholsvage drikke.» Jeppesen og hans meningsfeller aksepterte tillegget, og Jeppesens forslag med Buens supplement

ble vedtatt mot åtte stemmer som ble avgitt for Thorvald Engebretsens forslag med dets åpent uttalte støtte til avholdslinjen.

Flertallet på møtet avviste dermed en resolusjon som tok til ordet for samarbeid mellom de to bevegelsene, men samarbeidslinjen skulle i tiden fremover få stor og økende tilslutning i arbeiderbevegelsen. Tallet på sosialdemokrater med avholdssympatier var betydelig og stadig voksende, og blant dem som følte lojalitet overfor begge bevegelse ble tanken om et formelt eller uformelt samarbeid alt mer aktuell.

«Bør afholdssagen og arbeidersagen forenes?» var emnet for et foredrag av stortingsmann Jørg Berge i losje Natens Stjerne på Grønland i 1904. Berges svar var et rungende ja. Begge hadde jo «det samme udspring med rod i folkets dybe lag», og de arbeidet for det samme målet.¹⁸ Berges stortingskollega Adam Egede-Nissen ivret også for en intimt samarbeid mellom Arbeiderpartiet og totalistene. «Arbeiderbevægelsen og avholdsbægelsen maa gaa haand i haand», fremholdt han i et foredrag i 1909. «La os gjøre flest mulig til socialister og totalister og la avholdssaken og socialismen utfylde hinanden; da vil det hele samfund tilslut bli lykkelig og frit for alkoholens og privatkapitalismens herredømme.»¹⁹

Også Johan Scharffenberg tok gjentatte ganger til orde for dette. «Rundt om i verden ser man ogsaa, at disse to mægtige strømninger nærner sig hinanden, ja, mangesteds allerede har faaet et fælles leie.» Scharffenberg kunne opplyse at i Østerrike fantes det bare sosialdemokratiske avholdsorganisasjoner. Han henviste også til samarbei-

det mellom avholdsorganisasjonene og sosialdemokratene i Finland.²⁰ Samarbeidet var, hevdet han, naturlig fordi det hersket et idéfelleskap mellom dem.

Skulle en nøye seg med et uforpliktende samarbeid, eller skulle samarbeidet formaliseres og føres inn på den politiske arena? De fleste avholdsledere trakk her opp en grense som ikke måtte overskrides: Samarbeidet måtte ikke videreutvikles i partipolitisk retning. For dersom dette skjedde, måtte det nødvendigvis skje til fortrensel for tilknytning til andre partier, og for tyngden av politisk engasjerte avholdsfolk fortonte dette seg som en umulighet. Båndene mellom avholdsbevegelsen og Venstre var gamle og sterke, selv om avholdsorganisasjonene i prinsippet stilte seg partipolitisk nøytrale. DNTs formann, venstremannen Aarrestad, var både ut fra prinsipielle og partipolitiske betraktninger en konsekvent motstander av et formalisert samarbeid med Arbeiderpartiet. Stortemplar Arne Halgjem, som sympatiserte med sosialdemokratiet, var i sitt hjerte neppe så kategorisk avvisende. Utad opptrådte også han lojalt overfor den uavhengighetslinje som avholdsbevegelsen hadde knesatt, men han la ikke skjul på sin partipolitiske preferanse. I DNTs organ Menneskevennen ble han i 1909 angrepet fordi han hadde karakterisert Avholdspartiets program som svakt og unnvikende og hadde uttalt at Arbeiderpartiets program var bedre.

Avholds- og arbeiderbevegelsen gjorde i en viss utstrekning gjensidig bruk av hverandres lokaler. Det var så langt fra noe særsyn at Arbeiderpartiet ble stiftet i godtemplarnes hus ved Orme-

tjern. Der forholdene lå til rette for det, leide eller lånte ofte lokale arbeiderforeninger avholdslokaler, og da helst forsamlingshus tilhørende en av godtemplarordnene. Avholdslokalene kunne brukes både til regulære møter og til spesielle arrangementer. 1. mai 1912 holdt arbeiderlaget festmøte i godtemplarlokalet på Orkdalsøra. Da det i mars 1901 ble stiftet en sosialdemokratisk ungdomsforening på Sagene i Kristiania, ble det konstituerende møtet avholdt i Kampens totalavholdsforenings lokale. Blant talerne på møtet var Anders Buen. Mer uvanlig synes det å ha vært at avholdsforeninger og losjer holdt sine arrangementer i Folkets Hus eller andre lokaler tilhørende arbeiderbevegelsen. Forklaringen kan være motforestillinger av prinsipiell karakter, men det bør også erindres at avholdsbevegelsen på denne tiden var godt forspent med lokaliteter og stort sett klarte seg selv. Større arrangementer ble likevel nå og da henlagt til lokaler tilknyttet arbeiderbevegelsen. Skjærtorsdag 1908 holdt de tre DNGTO-losjene i Sarpsborg et stort fellesmøte med påfølgende fest i Folkets Hus. Litt senere, i august 1908, ble DNT's landsmøte holdt i Sarpsborg, og til festmøtet hadde arrangørene leid Arbeiderforeningens sal og hage.

Sarpsborg var, som allerede nevnt, en by der de to bevegelser vi her er opp-tatt av begge var sterke og hadde bygd seg opp til viktige maktfaktorer. Det overrasker derfor ikke at samarbeidsviljen og følelsen av affinitet mellom avholdsfolk og sosialdemokrater var spesielt sterkt utviklet nettopp her. Ønsket om å markere dette samholdet kom bl.a. til uttrykk på de to bevegelsers

kampdager. I juni 1906 deltok ca. 1200 mennesker under 17 faner i avholdsdemonstrasjonen. Ti var arbeiderfaner, og det røde flagget ble båret i spissen for foreningene som sto tilsluttet Arbeiderpartiet.

Losjene i Den Frisinnede Godtemplarorden deltok på sin side ved flere anledninger i 1. mai-feiringen. I 1912 deltok f.eks. hele elleve av DFGTOs losjer i 1. mai-toget i Kristiania under sine faner. Også lokalavdelingene av avholdsordenen Verdandi deltok ofte i 1. mai-togene. Ellers var det ikke så vanlig at avholdsforeninger eller losjer med sine symboler deltok i feiringen av denne dagen, for en slik markering var i høyeste grad kontroversiell i vanlige avholdsmiljøer. I Kristiania distriktslosje av DNGTO ble det i 1909 heftig diskutert om en skulle delta med sin fane i 1. mai-toget. Et forslag om å medvirke ble forkastet med 91 mot 70 stemmer, men én av losjene, Varden, deltok likevel i toget.²¹ I IOGT-losjen Trønderen ble det i 1912 besluttet å delta i 1. mai-toget, men vedtaket ble annullert på et senere møte. Motstanden mot å delta i 1. mai-feiringen var vanligvis enda sterkere i DNT. En og annen gang kunne spørsmålet bli drøftet i lokale foreninger, men utfallet ble i regelen som i Stavanger i 1912. Her ble, etter innstilling fra styret, en henvendelse fra 1. mai-komiteen om deltakelse avvist med 47 mot åtte stemmer. Begrunnelsen for avslaget var at «da der inden avholdsselskapet skal være plass for folk av alle politiske opfatninger, stiller foreningen sig nøytral til alle spørsmåal utenom avholdssaken.»²²

Den gjensidige lojaliteten kunne også gi seg uttrykk på andre måter. I

Sarpsborg ble i 1903 uorganiserte som arbeidet ved et verksted som AFL hadde blokkert nektet medlemskap i en avholdslosje.²³

Et interessant samarbeidsinitiativ, «Arbeidernes Avholdsagitation», ble lansert i 1912 i regi av avholdsfolkets fellesutvalg i Kristiania. Hovedhensikten med tiltaket, som opprinnelig var blitt foreslått av enkelte av hovedstadens losjer, var å virke for avholdssaken innen «den organiserte arbeiderbevegelse». Arbeidernes Avholdsagitation skulle ledes av et styre med representanter for losjer, avholds- og fagforeninger, og det skulle søkes om økonomisk støtte bl.a. fra partiforeninger (i praksis lokalavdelinger av Arbeiderpartiet). På det første møtet deltok hele 54 representanter for lag og losjer. Den første formannen ble Ole O. Lian, og også hans venn og nære medarbeider Gunnar Ousland var aktivt med fra starten av. Begge var medlemmer av typograflosjen Gutenberg, der ideen til tiltaket etter alt å dømme først var oppstått. Det skulle arrangeres møter, fester og foredragskurs; spesielt søndagssammenkomstene omtales ofte i *Social-Demokraten*. Det ser ut til at aktiviteten i Arbeidernes Avholdsagitation ebbet ut etter hvert, og i april 1914 ble det besluttet å nedlegge virksomheten.

Det var imidlertid en lang vei fra samarbeid til fusjon, og få tenkte seg muligheten av en fullstendig sammenlutning mellom de to folkebevegelserne. Derimot var det en del som ikke sto fremmed for tanken om å slå deler av det organiserte avholdsmiljøet sammen med Arbeiderpartiet. Avholdsordenen Verdandi er det mest kjente resul-

tatet av slike fusjonsønsker. Ordenen meldte seg inn i DNA og sendte delegater til partiets landsmøter. Losjenavnene var karakteristiske: Proletaren, Internationalen, Solidariteten, Marcus Thrane, Demokraten, Frihedens Palme, Arbeidernes Fremtid o.l. En av de største losjene var Saaheims Fremtid på Rjukan.

Hovedtyngden av den norske avholdsbevegelsen fastholdt imidlertid i prinsippet sin partipolitiske nøytralitet. En annen sak var at påfallende mange avholdsledere sentralt og lokalt tilhørte Venstre og at bevegelsen i praksis kunne oppfattes som en samarbeidspartner med dette partiet.

Den radikaliserings i DNA som for alvor startet med landsmøtene i 1911 og 1912 hadde som sin parallell en skjerpning av de alkoholpolitiske standpunktene. I 15 år kom målsettingen om et totalt alkoholforbud til å figurere på partiets programmer. Men radikaliseringsbidro på andre måter til å øke skepsisen overfor partiet i store deler av avholdsbevegelsen. I høyere grad enn før ble det et spørsmål om for eller imot, og bare en minoritet av avholdsfolket valgte da det kom til stykket det sosialistiske alternativet. Dette forhindret imidlertid ikke at et uformelt og saksorientert samarbeid fortsatte på det praktiske plan både i rikspolitikken og i lokale politiske miljøer. Viljen til radikale virkemidler i edruskapsarbeidet kom som før til å virke som en bro til samarbeid og til menneskelig kontakt og forståelse mellom menn og kvinner med diametralt motsatte politiske grunnoppfatninger.

Noter

- 1 Artikkelen er en forkortet og bearbejdet versjon av kapittel 3 i P. Fuglum, *Et onde avskaffer man! Arbeiderbevegelsen og alkoholen fra Marcus Thrane til forbudstiden*. Historisk institutt, skriftserie, Trondheim 1999. Det henvises til litteratur- og kildeoversikter i dette arbeidet og i P. Fuglum, *Brennevinsforbudet i Norge*, Trondheim 1995
- 2 Prosenttallene gjelder 1. valgongang
- 3 E. Helle, *Oscar Torp – arbeidergutt og statsmann*, Oslo 1982: 29-33
- 4 Tale på avholdsfolkets demonstrasjonsdag i Kristiania 15.06.1913
- 5 *Folket* 11.12.1923
- 6 Ø. Bjørnson, På klassekampens grunn (1900-1920), bd. 2 i Bull m.fl. (red), *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*, Oslo 1990: 310-311
- 7 Sitert etter Ø. Bjørnson 1990: 312
- 8 *Det tyvende Aarhundrede*, 1. årg. nr. 6: 111-112
- 9 Frihet og forbud. Udat. manus. til avisinnlegg, ARK-1167 Kyrre Grepps arkiv, AAB
- 10 J. Scharffenberg, *Afholdspolitiske spørsmål I*, Kristiania 1906: 7
- 11 *Fremtiden* 12.07.1909
- 12 Hans Helgesens innlegg på landsmøtet i 1911
- 13 Foredrag på søndagssammenkomst i Arbeidernes Avholdsagitation, *Social-Demokraten* 05.04.1909
- 14 Stortingsbrev, *Fremtiden* 30.01.1909
- 15 J. Scharffenberg 1906: 7
- 16 *Godtemplarbladet* 21.01.1921
- 17 *Social-Demokraten* 11.10.1901
- 18 *Social-Demokraten* 01.03.1904
- 19 *Social-Demokraten* 05.04.1909
- 20 J. Scharffenberg 1906
- 21 *Social-Demokraten* 10.4.1909
- 22 *Iste Mai* 30.04.1912
- 23 Ø. Bjørnson 1990: 308